

316.6/2(082)

Г 87

Громадянське суспільство та проблеми становлення особистості

Збірник
наукових
праць

Випуск 3

нагадати слова В. Липинського: «Політикуючи, інтелігенція живе з політичного розбивання та роз'єднання нації. Думати, що біля неї об'єднається в одне ціле вся нація – абсурд» [6, с. 10].

Література

1. Бурлачук В. Ф., Молчанов М. О., Степаненко В. П. Біля витоків соціологічної думки в Україні. – К., 1993.
2. Іванова Р. П. Михайло Драгоманов в соціально політичному русі Росії і України (друга половина XIX ст.). – К.: Вища школа, 1971.
3. Драгоманов М. П. Вибране. – К., 1991.
4. Webster's Universal College Dictionary. Random House, Inc., – 1997.
5. Гродяненко В. Г. Федералізм как предмет обсуждения // Грані. – 2007. - №2.
6. Липинський В. Листи до братів – хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – №10.

Василь Москаленко

Становлення основ загального виборчого права в УРСР: політико-правовий аспект (20-30 рр. XX ст.)

У статті на законодавчому рівні аналізується становлення основ загально-виборчого права в УРСР (20-30 рр. XX ст.). На конкретних прикладах розглядається політико-правовий аспект формування радянського виборчого права та ідеологічний вплив на нього партійно-державного апарату.

The establishment of the general elective rights in the Ukrainian Soviet Republic (the 20th – 30th years XX century) has been analyzed in the article at the legislative level. The political and legal aspect of the Soviet elective right formation and ideological influence Party and State body on it is regarded on concrete examples.

Визначальним вектором сучасних цивілізаційних процесів, що відбуваються практично в усіх розвинених країнах світу, є своєрідний «гуманістичний поворот» у спрямуванні суспільно організаційних перетворень до забезпечення та гарантування прав і свобод людини й громадянина. Ця стратегічна мета, як показує досвід найбільш прогресивних на сьогодні демократій, може бути досягнута лише за умовами масової активізації політичної та правової свідомості, оскільки (в іншому випадку) унеможлиблюється реалізація пріоритету

суб'єктивних прав над державницькими інтересами. У свою чергу, така активізація найефективніше онтологічно спричиняється шляхом розбудови інститутів громадянського суспільства – системи суспільних відносин, де юридично самостійні індивіди та організації, що ними законно створюються, пов'язані між собою спільними, політичними, культурними та іншими інтересами і мають можливість вільно, а не за регламентацією державної влади, діяти відповідно до даних інтересів та на свій розсуд, однак не порушуючи при цьому законних інтересів інших осіб і суспільства в цілому.

Можна також твердити, що вказана залежність є двосторонньою. З одного боку – розбудова самостійного громадянського суспільства створює можливість та стимулює реалізацію людських прав і свобод, а з іншого – навпаки, найважливішою умовою формування громадянського суспільства та демократичної, правової держави є надійний захист прав і свобод людини, тобто, реальне виконання обов'язку держави щодо громадян. Одним з актуальних завдань законодавства є визначення змісту та обсягу прав громадян, основ та принципів виборчого права. Процес становлення в Україні громадянського суспільства на демократичних засадах безпосередньо пов'язаний з удосконаленням виборчого законодавства.

В умовах відсутності чіткої стратегії державотворення та правотворення, жорсткої конкуренції владних структур в ході виборчих кампаній на загальнодержавному рівні зростає необхідність у глибоких наукових дослідженнях з історії становлення загального виборчого права.

Тому, неупереджений аналіз, осмислення процесу становлення загального виборчого права в УРСР є однією із заповорок неповторення помилок минулого, становлення дійсного самоуправління народу, що повинно реалізуватись в дійових і оптимальних структурах представницьких органів влади, які б відповідали сучасним формам організації суспільного життя.

Історія вчить нас використовувати досвід минулого, що надає можливість в подальшому уникати помилок. Справа ж істориків донести зміст подій у їх дійсному, реальному, правдивому вигляді.

Дослідження процесу становлення інституту виборності в УРСР становить значний науковий пізнавальний та суспільно-політичний інтерес. Він зумовлений, насамперед, важливою роллю, яку зіграли і відіграють зараз вибори у суспільно-політичному житті українського народу, його боротьбі за становлення демократичного суспільства.

Ефективній організації виборів на сучасному етапі сприяють теоретичні дослідження науковців з історії становлення виборчого права на теренах України. В правовій та історичній науці з проблеми що досліджуються дуже мало відповідних робіт, а ті з них, які видані, розглядають лише окремі аспекти виборів, до того ж не позбавлені ідеологічного забарвлення минулих років [1].

Виходячи з того, що радянське виборче право залежало від реалізації на практиці більшовицької моделі соціалізму, предметом дослідження обрано науковий аналіз процесів та явищ історичного значення, пов'язаних зі становленням основ загального виборчого права в УРСР 20-30 рр. ХХ ст.

Об'єктом дослідження є архівні та опубліковані матеріали вищих органів влади і управління УСРР, УРСР, СРСР, постанови партійних комітетів різних рівнів.

Виходячи з актуальності, науково-практичного значення, недостатнього, з точки зору сучасного підходу рівня наукової розробки даної проблеми, автор ставить за мету проаналізувати характер і обумовленість основних тенденцій у формуванні загального виборчого права в УРСР. Досягнення цієї мети реалізується через постановку більш конкретних завдань:

- 1) аналіз впливу партійних органів на законодавче створення радянського виборчого права;
- 2) аналіз впливу партійних органів на законодавче створення радянського виборчого права;
- 3) дослідження механізму формування та реалізації загального виборчого права;
- 4) співвідношення принципів становлення основ загального виборчого права з цілями партійно-державного апарату СРСР та УРСР.

Політичний і публічний характер виборів задається волевиявленням народу, що реалізується в найбільш загальному вигляді через

вибори, основні принципи яких законодавчо згруповані в систему. Загальновідомо, що виборча система – передбачений законодавством порядок формування представницьких органів держави, а правові норми які регламентують цей порядок у сукупності складають виборче право.

Основними джерелами виборчого права в УРСР (20-30 рр ХХ ст.) були Конституції УСРР 1919 р. та 1929 р., Конституція УРСР 1937 р. та положення, інструкції про вибори до органів влади.

Чільне місце в виборчому законодавстві посідає загальне (активне) виборче право.

Це конституційне право є одним з дієвих засобів реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами – права вільно обирати представників до органів влади. Здійснення загального виборчого права перебуває в самій основі виборчого процесу, без його втілення в реальну практику не можна вести мову про дійсно демократичні вибори.

Можна констатувати, що виборча система УРСР, яка формувалася на початку 20-х років на законодавчому рівні була позбавлена елементів демократії. Однією з характерних ознак радянської виборчої системи до середини 30-х років було запровадження виборів на принципах нерівного, непрямого права при відкритому голосуванні, а також незагальність виборів, тобто діяв принцип нерівноправності громадян.

Загальновідомо, що рівноправність – це однаковість, тобто рівність прав людини і громадянина, яка поділяється на загальнонаціональну та юридичну. Загальнонаціональна рівноправність – однаковість природних прав і свобод кожної людини. Рівність людей – фактична реальна можливість у використанні своїх природних прав і свобод. Зважаючи на об'єктивно зумовлену, закономірну неоднаковість властивостей, особистих здібностей, реальних можливостей кожної людини та особливості індивідуальних умов її життя, соціальна нерівність як неминучий результат, і вияв такої неоднаковості може бути лише частково послаблена, пом'якшена за допомогою спеціальних заходів (пільг або обмежень) з боку держави. На держа-

вному рівні, в 20-ті роки, для значної частини громадян вводяться ряд обмежень у виборчих правах. Обмеження прав людини – це сукупність усіх явищ, які окреслюють зміст та обсяг прав людини. До складу цих явищ можуть входити, зокрема, юридичні норми встановлені національним правом. У цьому випадку певні обмеження прав є наслідком нормотворчої діяльності державних органів. Юридичної рівноправності, тобто рівності статусу державно-правоздатних суб'єктів, насамперед, однаковості їх конституційних прав теж не було. Згідно чинної на той час Конституції УСРР 1919 р. законодавчо (стаття 21) закріплювався перелік громадян, які не мали виборчого права, що явно вписувалося в проголошену партійно-державну модель диктатури пролетаріату.

Виборча система за Конституцією УСРР 1919 р. відображала загальну соціально-політичну ситуацію в країні. Не вибирали і не могли бути обраними: особи, які використовували найману працю з метою отримання прибутків; громадяни, які жили на нетрудові доходи, як-то: відсотки з капіталу, прибутки від підприємств, надходження з майна тощо. На конституційному рівні в УСРР приватні торговці, торговельні і комерційні посередники; ченці і духовні служителі церков і релігійних культів, службовці й агенти колишньої поліції, особливого корпусу жандармів і охоронних відділень були позбавлені права голосу. Крім того, не мали права голосувати особи, визнані у встановленому порядку душевнохворими, а рівно громадяни, які знаходились під опікою, засуджені за злочини на термін встановлений судовим органом [2, с. 131-132].

З переходом країни до НЕПу з'явилася нова категорія громадян, яка займалась приватним підприємництвом і в тією чи іншою мірою експлуатувала чужу працю. Це викликало «корекцію» виборчого законодавства. У жовтні 1921 р. ВУЦВК УСРР прийняв новий закон про виборчі права громадян, згідно з яким право голосу позбавлялись особи, що займалися торгівлею, орендою, промислами [3, с. 5]. 10 вересня 1924 р. ВУЦВК і Раднарком УСРР затвердили «Положення про виборчі права громадян та порядок проведення виборів», у якому було затверджено вичерпний перелік осіб, що мали право голосу і були позбавлені його.

У листопаді 1925 р. ВУЦВК і Раднарком УСРР ухвалили нове «Положення про виборчі права громадян», до якого були внесені деякі уточнення. Але і після втілення у життя вищезгаданого «положення» коло осіб, які були позбавлені виборчих прав, залишалось дуже значним. Така ж тенденція позбавлення прав збереглася і в наступні роки.

У вересні 1926 р. була прийнята інструкція ВУЦВК УСРР «Про вибори до Рад». У ній більш жорстко, ніж у попередні роки, визначалося коло осіб, які користувались правом голосу. Інструкція відміняла права, які надавалися в 1925 р. крамарям по патенту і розряду, нижчим категоріям служителів культу, кустарям, які в тому чи іншому вигляді користувалися найманою працею. В результаті кількість громадян, позбавлених виборчих прав, зросла. Так, у Кривому Розі кількість таких осіб у 1927 р. зросла до 1915 чоловік, що склало 11,2 % від загального числа виборців (близько 17 тисяч). У порівнянні з 1924 р. число позбавлених виборчих прав подвоїлось з 5,5% до 11,2%, що значно перевищувало середній рівень по УСРР, який складав 7,7%. [4, с. 3-4]. Нерідко до списків позбавлених виборчих прав включалися громадяни, які кинули торгувати декілька років тому, червоноармійці, батьки яких колись декілька місяців займалися торгівлею. В деяких містах до числа позбавлених прав потрапляла інтелігенція, на селі – середняки [5, с. 26].

В результаті втілення вищезгаданої інструкції ВУЦВК в життя, число позбавлених прав в Україні зросло більше, ніж в два рази. На той час існувала певна залежність між розмірами міст і кількістю громадян, позбавлених виборчих прав. Більше всього останніх було в невеликих містах і селищах, в яких майже повністю був відсутній фабрично-заводський контингент, але було багато підприємців, власників майстерень, крамарів. Усі вони, згідно існуючого законодавства, вважалися особами, що експлуатують чужу працю, і потрапляли до списків позбавлених виборчих прав. Число позбавлених виборчих прав в УСРР збільшилось вдвічі [6, с. 97-100]. У Києві в 1925-1926 рр. було позбавлено права голосу 13,5 тис., в 1926-1927 рр. – 20,7 тис. громадян, що складало 10,3% загального числа виборців [7,

с. 200]. В Одесі число позбавлених прав зросло до 21,7 тис. і досягло 10% виборців [8, с. 2]. Вищезгадане, переконливо демонструють статистичні дані 20-х років. Вони показують, що відсоток громадян, позбавлених виборчих прав був нижчий у великих містах і підвищувався по мірі зменшення кількості населення міст. Особливо він був великим у містечках, де проживало населення, яке займалося торгівлею. У ряді випадків позбавлених виборчих прав там було навіть більше, ніж тих громадян, хто мав право обирати. Так, в містечку Мінківці Кам'янець – Подільського округу виборчі права мали 118 громадян, а не мали права голосу – 224. В інших містечках цього ж округу: Чемирівцях відповідно – 350 і 435, Ляцкоруні – 415 і 408, Зінькові – 978 і 770. Із збільшенням кількості робітників у містах число громадян позбавлених виборчих прав зменшувалося. У пролетарському Луганську кількість громадян, позбавлених виборчих прав, складала 5%, а в Харкові – 4% [9, с. 28-30].

При складанні списків виборців виникало багато помилок механічного походження. Як результат, різко збільшилась кількість скарг від тих, хто вважав незаконним позбавлення їх права голосування. Тому боротьба за право голосу мала принциповий і життєво важливий характер. Так, тільки протягом 1927 р., в результаті розгляду скарг по м. Кривому Рогу, були відновлені права голосу 76 осіб, які потрапили до списків позбавлених виборчих прав помилково [10].

У жовтні 1928 р. була опублікована нова інструкція ВУЦВК та РНК УСРР «Про вибори до Рад», в якій відображено подальше збільшення чисельності жителів міст, які позбавлялися виборчих прав.

15 травня 1929 р. XI Всеукраїнський з'їзд Рад затвердив нову Конституцію УСРР, де в III розділі законодавчо закріплювалися виборчі права громадян. Основний Закон УСРР 1929 р. закріпив перелік громадян, позбавлених виборчих прав (ст. 67) [11]. На початок 1929 р. кількість громадян, позбавлених прав, налічувала 253, 9 тисяч чоловік, що становило 9,8% виборців (проти 175,1 тис. чоловік в 1926-1927 рр.) [12, с. 35-36].

У жовтні 1930 р. центральні органи держави і республіки прийняли інструкцію, яка регламентувала порядок виборів в 1930-1931 рр.,

в якій уточнювався порядок позбавлення виборчих прав громадян та їх поновлення [13].

Утиски в виборчих правах мали тяжкі наслідки для громадян, які обкладалися додатковим або спеціальним податком, виключалися з членів профспілок, при цьому вони могли втратити: роботу, право на соціальне забезпечення, зокрема, пенсію, пільги на житлову площу, навчання дітей та вступ їх до вузу. Громадяни, позбавлені можливості обирати, мали право опротестувати рішення виборчої комісії. Дозволялося відновлення своїх виборчих прав шляхом подання заяв, де крім об'єктивних даних (прізвище, адреса) вказувався номер за списком, причини позбавлення прав і докази громадянина, на основі яких останній вважав рішення комісії неправомірним. Заяви розглядалися виборчими комісіями і лише незначна частина з них задовольнялася.

Безумовно, правляча партійна еліта добре розуміла неможливість утвердження тоталітарного режиму без повної підлеглості селян, які становили більшість населення республіки. Намагаючись зберегти за собою пріоритет при визначенні кандидатур на виборні посади та забезпечити абсолютну більшість при голосуванні, партійно-державний апарат вживав усіх можливих заходів, щоб зіштовхнути на узбіччя політичного життя можливих опонентів, «ворогів народу». Для цього використовувалися різноманітні методи економічного, соціального та психологічного тиску.

В період виборчої кампанії 1930-1931 рр., згідно з офіційною статистикою, число громадян, позбавлених прав, зменшилося в два рази: з 8,5% до 4,9%. В містах УСРР воно складало 5%, в селищах – 4,9%, в цілому в республіці – 4,4% [14, с. 26].

Але, утішатися цими цифрами не доводилося. Адже саме в той час у республіці пройшла ціла серія політичних процесів, внаслідок яких обмовлені та засуджені цілком невинні люди, без суду і слідства репресовані сотні тисяч селян, яких було оголошено куркулями.

Крім того, списки позбавлених прав від однієї виборчої кампанії до іншої значно змінювалися. Позбавлення прав, згідно з вищезгаданою інструкцією ВУЦВК, відбувалося тільки під час підготовки і

проведення виборів. Цю роботу (перевірка та опублікування списків) виконували виборчі комісії. В перервах між виборчими кампаніями позбавлення прав інструкцією не передбачалося і на практиці не дозволялося, хоча цього не завжди дотримувалися місцеві органи влади. В проміжках між виборами сільські, селищні та міські ради виконували тільки реєстрацію позбавлених прав. Ради на своїй території вели поіменний облік громадян, позбавлених прав, щоб перед виборами списки передати до виборчих комісій. В багатьох випадках складання списків громадян, позбавлених виборчих прав, велося працівниками органів рад дуже недбайливо. Часто списки були неповними, неточними, що відбувалося з найрізноманітніших причин: зміна місця проживання, знаходження інших джерел існування, амністія, смерть і т.п.

Часто за основу бралися старі списки, із них викреслювались прізвища вибулих громадян, включалися прибулі і отриманий результат опублікували як остаточний. В сільській місцевості, як і в містах, певної установленної форми ведення списків громадян, позбавлених прав, не було, до того ж сільради постійного обліку не вели. Списки склалися в період виборчих кампаній. Траплялися нерідкі випадки, коли старі списки губилися.

У жовтні 1934 р. була прийнята Інструкція про вибори до рад і на з'їзди рад УСРР [15]. В ній передбачалося певне скорочення числа громадян, позбавлених прав. Дозволялося відновлення в виборчих правах дітей «куркулів», якщо вони займалися суспільно-корисною працею, виселених «куркулів», які позитивно себе зарекомендували на місці нового поселення. Хоча в умовах постійних порушень законів, правопорядку це звучало як фарисейство.

Після прийняття вищезгаданої інструкції, згідно з офіційними даними, число громадян, позбавлених прав, в містах і селищах становило 2,4%, на селі – 2,6% [16, с. 9].

Позбавлення громадян виборчих прав впливало із сталінської концепції загострення класової боротьби в країні по мірі просування до «соціалізму». У результаті відбувалося штучне звуження і обмеження ряду соціальних груп у своїх правах. Механізм позбавлення

виборчих прав був далеким від досконалості. Списки позбавлених виборчих прав, які згідно з законодавством склалися місцевими радами, зазвичай, детально коригувалися органами ДПУ, міліцією, фінвідділами виконкомів рад, передавалися до виборчих комісій і носили характер остаточного вердикту. За такої процедури неминучими були суб'єктивізм, елементарні помилки і зловживання. У багатьох випадках позбавлення прав було результатом формального, анкетного підходу до виборців, без врахування конкретних обставин індивідуальних особливостей.

Аналіз архівних документів надає можливість оцінювати практику позбавлення виборчих прав як фактичну розправу з опозицією і засіб утримання громадян у покорі, оскільки вона включала обмеження багатьох сторін життєдіяльності громадян і супроводжувалася грубими порушеннями законодавства про вибори. В умовах формування тоталітарного режиму позбавлення виборчих прав виступало як різновид політичних репресій.

Інститут поразки в виборчих правах відігравав важливу роль у справі маніпулювання колом виборців і впливав на результати виборів. Відсутність чіткої регламентації позбавлення прав призводила до поширення різноманітного тлумачення законодавчих норм і свавілля на місцях. Направлена головним чином проти економічно і політично самостійних громадян, система позбавлення виборчих прав відповідала одному із своїх призначень – утвердженню односторонності всіх сторін життя громадян республіки і країни. Після виконання своєї функції, система позбавлення виборчих прав була скасована Конституцією УРСР 1937 р.

Література

1. Гонтар А. В. Городские Советы Украины: История становления и развития. – К.: Вища школа. – 1990 г. – 204 с.; Гусев К. В., Дробижев В. З. Рабочий класс в управлении государством (1926-1937 гг.). – М., 1968. – 100 с.; Давидюк А. Т. Политическая активность рабочего класса. – Львов, 1986. – 157 с.; Ким А. И. Советское избирательное право. – М., 1965. – 608 с.; Кукушкин Ю. С. Сельсоветы и классовая борьба в деревне (1921-1932 гг.). – М.: МГУ, 1968. – 294 с;
2. Лепёшкин А.И. Местные органы власти Советского государства (1921-1936 гг.). – М., 1957. – 411 с.; Олейник Н. Н. Деятельность Коммунистической партии по укреплению Советов 1921-1925. – Х.: Вища школа. – 1989. – С. 25-49; Смирнова В. В. Зарождение советского избирательного права (1917-1925 гг.). – М., 1973. – 235 с.; Рудик П. Л. История советского избирательного права (1917-1936 гг.). – М., 1991. – 426 с. та інші.

3. Конституція УСРР // Слісаренко А. Г.; Томенко М. В. Історія Української Конституції. – К., 1993. – С. 131-132.
4. Радянська Україна. – 1927. – № 1-2. – С. 5.
5. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО) Ф. 3651, Оп. 1, Спр. 158, А. 3-4.
6. Підсумки виборчої кампанії 1925-1926 рр. – Х., 1926. – С. 26.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) Ф. 3316, Оп. 20 Спр. 9921, Арк. 97-100, 114.
8. Стенографічний відчит Х-го окружного з'їзду Рад Київщини. – К.: Окрвиконком, 1927. – С. 498.
9. Звіт Одеської міської Ради робітничих та селянських депутатів за час роботи ІХ скликання. Березень 1927 р. – грудень 1928 р. – О.: Міськрада, 1928. – 167 с.
10. Міські селища УСРР: Збірник Статистично-економічних відомостей. – Х.: ЦСУ УСРР 1929. – 184 с.
11. Красный горняк. – 1927. – 6, 11 февраля.
12. Конституція УСРР. – Х.: Наркомюст УСРР, 1929. – 28 с.
13. Вісті 1928. – 24 жовтня. Підсумки перевиборів Рад 1928- 1929 рр. – Х.: ЦСУ УСРР, 1929. – С. 35-36.
14. Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. – М., 1930. – № 50. – Ст. 523.
15. Выборы в советы и состав органов власти в СССР в 1931 г. – М.: Власть Советов. – 1931; Історія Української РСР у 8 т. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 6 – С. 270.
16. Вісті ВУЦВК. 1934 – 15 жовтня; 16. Выборы в Советы в Союзе СРСР 1934-1935 гг. – М.: Власть Советов, 1935. – С 9.

Adam Lech

**Between objectivity and subjectivity:
dialectics and duality
The comparative analysis of P. Berger and
T. Luckmann's and A. Giddens's conceptions**

The author of the article compares two conceptions which explain the mechanisms of constructing and reconstructing social life: the theory of social construction of reality by Peter Berger and Thomas Luckmann and the structuration theory by Anthony Giddens. In his opinion, the most important feature which connects both conceptions is the authors' aspiration to present social reality both in objective and subjective categories, without attaching any dominating significance to either of them. Berger and Luckmann overcame the juxtaposition of objectivity and subjectivity claiming that they determine each other in an ongoing dialectic process. Giddens achieves the same aim replacing dualisms of object and subject, society and individual, by the idea of 'duality of structure'.